

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1990

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1992

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1990

VILNIUS

1992

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1990

7

VILNIUS

1992

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1990 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1992

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Eugenijus JOVAISA, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara BAIKASKAITE, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

PUBLIKACIJOS

ZILVINAS NORKUNAS

VIETINĖS RUSŲ ADMINISTRACIJOS POŽIŪRIS Į PETRĄ VILEIŠĮ

Petro Vileišio (1851—1926) vardas lietuvių istoriografijoje pelnytai siejamas su kova už spaudos laisvę. Tai ryškiai atsispindi tiek šiandienos Lietuvos istorikų, ypač A. Tylos, V. Merkio, R. Vėbros, tiek ir Lietuvos Respublikos metų bei emigracijos istorijos ir kultūros tyrinėtojų J. Tumo, brolių Biržiškų ir kt. darbuose. Publikacijoje norėtume paliesti kitą, ne mažiau reikšmingą P. Vileišio visuomeninės veiklos sritį — jo pastangas įkūnyti spaudos laisvę.

P. Vileišiui prašant leidimo spausdinti Vilniuje dienraštį lietuvių kalba, Vyriausioji spaudos reikalų valdyba 1904 m. gegužės 21 d. atsiuntė raštą Vilniaus generalgubernatoriui prašydama apibūdinti P. Vileišį ir išreikšti savo nuomonę dėl galimybės leisti jam spausdinti dienraštį¹. Į paklausimą Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarija atsakė 1904 m. rugsėjo 12 d.² Štai šio rašto turinys:

КАНЦЕЛЯРИЯ

Виленского, Ковенского

и

Гродненского

Генерал-Губернатора

12 сентября 1904 года

№ 100

г. Вильна

Секретно

В Главное Управление
по делам печати

Вследствие отношения на имя
Главного Начальника края за
№ 5965 по ходатайству Ко-
лежского Советника Вилейшиса
о разрешении ему выдавать в
г. Вильне, под его редакторством,
газету на литовском языке, печат-
аемую латино-литовским шриф-
том, под заглавием «Žinios»

Канцелярия Генерал-Губернатора, за последовавшим назначением Генерал-Адъютанта Князя П. Д. Святополк-Мирского Министром Внутренних Дел, имеет честь сообщить Главному Управлению по делам печати нижеследующее.

Г-н Вилейшис, как оказалось по собранным о нем сведениям, имеет отроду 50 лет, уроженец Ковенской губернии, происходит из мелкопоместной шляхты, ревностный католик, человек семейный и многодетный. Высшее образование г. Вилейшис получил в Ин-

ституте Инженеров Путей Сообщения, по окончании коего он долгое время служил по Министерству Путей Сообщения — сначала во внутренней, а затем западной России. По выходе в 1896 году в отставку Вилейшис прибыл в Вильну и открыл здесь частную контору по составлению смет и проектов по постройке фабрик и заводов с принятием на себя их оборудования. Начав дело с довольно ограниченными средствами, г. Вилейшис, благодаря личным способностям, знаниям и выдающимся коммерческим способностям, сумел в весьма короткое время поставить свое предприятие на прочных началах и значительно расширить операции этой конторы. Построив вслед за тем собственный чугунно-литейный завод, Вилейшис, благодаря знакомствам и прежним служебным связям с железнодорожным миром, начал получать для фабрики значительное число заказов от вновь строящихся железных дорог. Все это в связи с его добросовестным и умелым отношением к делу в огромной степени содействовало его материальному благосостоянию и дало ему возможность выступить в роли крупного подрядчика по постройкам железных дорог в Сибири. В настоящее время им взят миллионный подряд на сооружение Бологое—Седлецкой железной дороги. Благожелательное и справедливое отношение к служащим, его доброта и постоянное с ними общение снискали ему со стороны их глубокое уважение и поэтому местной администрации не только никогда не приходилось считаться с недоразумениями среди рабочих и служащих в предприятиях Вилейшиса, но даже до полиции не доходило сведений о каких либо претензиях последних по отношению к Вилейшису. Такое умение со стороны Вилейшиса управлять служащим у него персоналом и тот исключительный авторитет, которым имя его среди них пользуется, сделали его весьма популярным среди простого класса местного населения в особенности в Ковенской губернии, в которой литовцы составляют почти сплошную массу крестьянского населения. Принадлежа по национальности к литовско-жмудскому племени и считаясь по своему общественному положению и образовательному уровню одним из видных его представителей, Вилейшис еще со студенческой скамьи стал в ряды той группы образованных литовцев-националистов, которые положили много труда, чтобы внести в массу местного литовского крестьянского населения новые принципы жизни и стремление к самостоятельности и самобытному развитию. В этих видах Вилейшисом было издано несколько брошюр на литовском языке с целью популяризации научных знаний среди народа и его перу принадлежит ряд видных статей в пользу снятия существовавшего в отношении латино-литовского шрифта запрещения, как меры, которая поставит литовскую народность на правильный путь её закономерного развития. Будучи убежденным носителем идей **освобождения литовской народности от польского влияния**, Вилейшис в своих трудах на пользу этого течения, усилившегося в Северо-Западном крае в особенности в последние годы, всегда стоял за правомерное, соответственное с социальными законами развития литовского народа.

В заключение следует упомянуть, что Вилейшис в короткое время сумел занять весьма почетное положение в городе. С ним начинают считаться все слои общества: ныне он гласный член Правления вольнопожарного общества, попечитель Николаевского костела, крупный благотворитель и т. п.

За время проживания в Вильне Вилейшис к ответственности за нарушение законов о печати не привлекался. Вилейшис уже вошел с стдельным ходатайством о разрешении ему открыть в г. Вильне литовский книжный магазин и литовскую типографию. В этой типографии и предположено печатание газеты, при чем ведение типографии и печатание газеты Вилейшис намерен поручить лицу близко знакомому с типографским делом, служащему ныне в одной из типографий города Петербурга.

Сообщая об этом, Канцелярия Генерал-Губернатора, по приказанию Генерал-Адъютанта Князя П. Д. Святополк-Мирского, коему настоящее дело было доложено, присовокупляет, что Его Сиятельство изволил признать Вилейшиса лицом заслуживающим по своим нравственным качествам, образованию и общественному положению предоставления ему права на издание и редактирование проектированной им газеты, но при этом Его Сиятельство выразил желание, чтобы вопрос о разрешении издания этого переодического органа был поставлен в зависимость от окончательного выяснения вопроса цензуры литовских изданий в г. Вильне.

Управляющий Канцелярию
в звании Камергера ВЫСОЧАЙШЕГО Двора

(Харузин?)

Vertimas

Slaptai

Vilniaus, Kauno
ir Gardino
generalgubernatoriaus
KANCELIARIJA

Vilnius,
1904 m. rugsėjo 12 d.
Nr. 100

Vyriausiajai spaudos
reikalų valdybai

Atsakydama į kreipimąsi Nr. 5965 Vyriausiojo krašto valdytojo vardu dėl kolegijos tarėjo Vileišio prašymo leisti spausdinti Vilniuje jo redaguojamą laikraštį lietuvių kalba lotyniškai-lietuvišku šriftu ir pavadintą „Žinios“, Generalgubernatoriaus kanceliarija ryšium su Generaladjutanto Kunigaikščio P. Sviatopolko-Mirskio paskyrimu Vidaus Reikalų Ministru turi garbės pranešti Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai:

Ponas Vileišis, kaip paaikškėjo iš surinktų apie jį duomenų, yra 50 metų, gimęs Kauno gubernijoje, kilęs iš smulkios šlėktos, uolus katalikas, vedęs ir turintis daug vaikų. Aukštąjį išsilavinimą p. Vileišis gavo Inžineriniame Kelių institute, kurį baigęs ilgą laiką tarnavo Kelių Ministerijos žinyboje iš pradžių vidurio, vėliau — vakarų Rusijoje. 1896 m. išėjęs į atsargą, Vileišis atvyko į Vilnių ir čia įkūrė privačią kontorą, sudarinėjančią fabriką ir gamyklų statybos sąmatas ir projektus ir sutinkančią sumontuoti jų įrangą. Pradėjęs biznį gana kukliomis lėšomis, p. Vileišis asmeninių gabumų dėka per labai trumpą laiką sugebėjo pakloti tvirtus savo biznio pamatus ir gerokai išplėsti kontoros operacijas. Netrukus pastatęs nuosavą metalo dirbinių gamyklą, Vileišis pažinčių ir buvusių tarnybinių ryšių su geležinkelių sistema dėka savo gamyklai ėmė gauti reikšmingų užsakymų tiesiamiesiems geležinkeliams. Visa tai dėl jo sąžiningai ir stropiai atliekamo darbo dažniausiai turėjo įtakos jo materialinės gerovės kilimui ir leido tapti stambiu Sibiro geležinkelių tiesimo rangovu. Šiuo metu jis pasiėmęs milijoninę rangą Balogojės—Sedleckio geležinkeliui tiesti. Geranoriški ir teisingi santykiai su pavaldiniais, gerumas ir nuolatinis bendravimas su jais pelnė jam (P. Vileišiui.— Ž. N.) gilią jų pagarbą, ir todėl vietos administracijai ne tik niekada neteko girdėti apie darbininkų ir tarnautojų nesusipratimus Vileišio įmonėse, bet netgi policijos nepasiekdavo jokios žinios apie kokias nors pastarųjų pretenzijas Vileišiui. Toks Vileišio sugebėjimas valdyti pas jį tarnaujantį personalą ir ypatingas autoritetas, kurį turi jo vardas, padarė jį labai populiariu tarp paprastų vietos žmonių, ypač Kauno gubernijoje, kur gyvena beveik vien lietuviai valstiečiai. Pagal tautybę priklausydamas lietuvių žemaičių genčiai ir pagal visuomeninę padėtį bei išsilavinimą būdamas vienu ryškiausių jos atstovų, Vileišis dar nuo studijų laikų stojo į gretas tų išsilavinusių lietuvių nacionalistų, kurie dėjo daug pastangų, kad į vietos lietuvių valstiečių masę įneštų naujo gyvenimo principus ir savarankiško vystymosi bei saviraiškos siekimą. Šia dvasia Vileišis išspausdino keletą brošiūrų lietuvių kalba, turėdamas tikslą populiarinti mokslo žinias liaudyje, taip pat jo plunksnai priklauso daugelis žinomų straipsnių, įrodinėjančių būtinybę panaikinti lotyniškai lietuviško šrifto draudimą, kaip priemonę, kuri pastatys lietuvius į teisingą jų dėsningo vystymosi kelią. Būdamas įsitikinęs lietuvių išlaisvinimo iš lenkų įtakos idėjos reiškęjas, Vileišis šią srovę, ypač sustiprėjusią Šiaurės vakarų krašte paskutiniuoju metu, palaikančiuose savo darbuose visada stojo už teisėtą, atitinkantį socialinius dėsnius lietuvių tautos vystymąsi.

Pabaigai reikėtų priminti, jog Vileišis per trumpą laiką sugebėjo užimti labai garbingą padėtį mieste. Su juo ima skaitytis visi visuomenės sluoksniai: šiuo metu jis tikrasis Laisvųjų gaisrininkų draugijos valdybos narys, Mikalojaus bažnyčios rėmėjas, dosnus labdarys ir pan.

Per visą gyvenimo Vilniuje laikotarpį Vileišis už spaudos įstatymų pažeidimą atsakomybėn patrauktas nebuvo. Vileišis jau buvo

pateikęs atskirą prašymą leisti jam įsteigti Vilniuje lietuvišką knygyną ir lietuvišką spaustuvę. Šioje spaustuvėje ir norima spausdinti laikraštį, be to, spaustuvės darbą ir laikraščio spausdinimą Vileišis numatęs patikėti asmeniui, artimai susipažinusiam su spaustuvės darbu, tarnaujančiam šiuo metu vienoje iš Peterburgo spaustuvių.

Tai pranešdama, Generalgubernatoriaus Kanceliarija, Generaladjutanto Kunigaikščio P. Sviatopolko-Mirskio, kuriam apie šį klausimą buvo pranešta, įsakymu prideda, kad jo Šviesybė pagal moralines savybes, išsilavinimą ir visuomeninę padėtį teikėsi pripažinti Vileišį vertu suteikti jam teisę leisti ir redaguoti numatomą laikraštį, bet kartu Jo Šviesybė išreiškė pageidavimą, kad leidimas spausdinti šį periodinį leidinį tiesiogiai **priklausytų nuo galutinio lietuviškų leidinių Vilniuje cenzūravimo klausimo išsprendimo.**

Kanceliarijos Valdytojas
Aukščiausiųjų Rūmų Kamerdineris

(Charuzinas?)

Kas pirmiausia krinta į akis, perskaičius šį aplinkraštį? Be abejo, tekste išskirta vieta, kur P. Vileišis apibūdinamas kaip įsitikinęs lietuvių išlaisvinimo iš lenkų įtakos idėjos reiškėjas. Tad koks Rusijos politikos tikslas Lietuvoje, jei antilenkiška orientacija laikoma vienu teigiamiausių apibūdinamos asmenybės (šiuo atveju — P. Vileišio) bruožų? Ko siekiama tokių nuotaikų skatinimu ir kodėl kaip tik šios orientacijos veikėjams suteikiama (sąlyginė) veikimo laisvė? Kokiems tikslams siekiama juos panaudoti? Pradėti atsakyti į šiuos klausimus, matyt, reikėtų nuo teiginio, jog caro administracija lietuvių nacionalizmo visai nebijojo ir laikė sau nepavojingu, jeigu skatino. Juk tekste P. Vileišio kaip lietuvių nacionalisto apibūdinimas skamba greičiau kaip komplimentas, kaip viena iš savybių, leidžiančių juo pasitikėti, savo ruožtu patikint jam spausdinti pirmąjį lietuvišką dienraštį Lietuvoje. Ir apskritai krinta į akis vien teigiamas P. Vileišio pristatymas, vietomis net prasilenkiantis su faktais (pvz., dėl jo kilimo iš smulkiosios šlėktos). Ne mažiau įdomus ir 1904 m. rugsėjo 30 d. Vyriausiosios Spaudos reikalų valdybos raštas, kuriame teigiama, jog „ryšium su visišku politiniu patikimumu ir geranorišku prašytojo nusiteikimu“ visai nebūtina griežta P. Vileišio leidžiamo laikraščio cenzūra³. Atrodytų, neįtikėtinas dalykas, kad pirmąjį (!) legalų lietuvišką dienraštį Lietuvoje Vyriausioji Spaudos reikalų valdyba pati rekomenduoja vos ne formaliai cenzūruoti (cenzoriumi paskiriamas Vilniaus mokytojų instituto kursų baigęs V. Ito mlinskis)⁴. Išties paradoksali situacija, turint omenyje visą ligi tol vykdytą lietuvių raštijos, visos kultūros ir net kalbos persekiojimo ir draudimo politiką! Nenorėtume visko aiškinti vien bręstančių revoliucinių nuotaikų ir nesėkmingo karo su Japonija skatinamos bendros Rusijos politikos liberalizacijos vystymusi arba vien tik P. Vileišio asmeninėmis pažintimis bei protekcijomis.

Įdomu dar ir tai, kad Vyriausioji Spaudos reikalų valdyba laiko P. Vileišį visiškai politiškai patikimu (žr. citatą) po to, kai 1904 me-

tų liepos 5 d gavo slaptą Vidaus Reikalų Ministerijos Policijos departamento 3-ojo skyriaus pranešimą, kuriame sakoma: „... Policijos departamentas turi garbės pranešti Vyriausiajai Spaudos reikalų valdybai, kad gyvenantis Vilniuje Petras Vileišis žinomas kaip vienas ryškiausių lietuvių partijos ir jos organizacinio komiteto veikėjų ir daugelio kūrinių lietuvių kalba autorius, pasirašantis slapyvardžiu „Petras Neris“, daugiausia leidžiamų Prūsijoje ir Amerikoje, be to, turimomis žiniomis, Petras Vileišis palaiko santykius su visais lietuvių judėjimo nariais tiek Imperijoje, tiek ir užsienyje“⁵.

Publikacijos apimtis neleidžia atsakyti į visas kilusias problemas. Norėtume tik pažymėti, jog lietuviams gyvybiškai svarbų spaudos draudimo panaikinimo klausimą rusų administracija naudojo ir kaip vieną iš kozirių „amžinojoje“ rusų—lenkų partijoje.

Trumpai apie autorių

Zilvinas Norkūnas (g. 1963 m.), Lietuvos istorijos instituto Mokslo ir technikos istorijos skyriaus aspirantas. Jo rengiamos disertacijos tema yra „Inžinierius Petras Vileišis — visuomenės veikėjas“.

¹ CVIA Leningrade *. F. 776. Ap. 14. Saug. vien. 94. P. 22.

² Ten pat. P. 25, 26.

³ Ten pat. P. 32.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat. P. 24.

* Įstaigų ir kiti pavadinimai dažniausiai paliekami tokie, kokius juos vartojo 1990 metais.